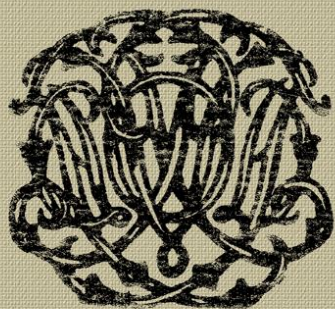

O. L. VROUW VAN BERGEN-OP-ZOOM

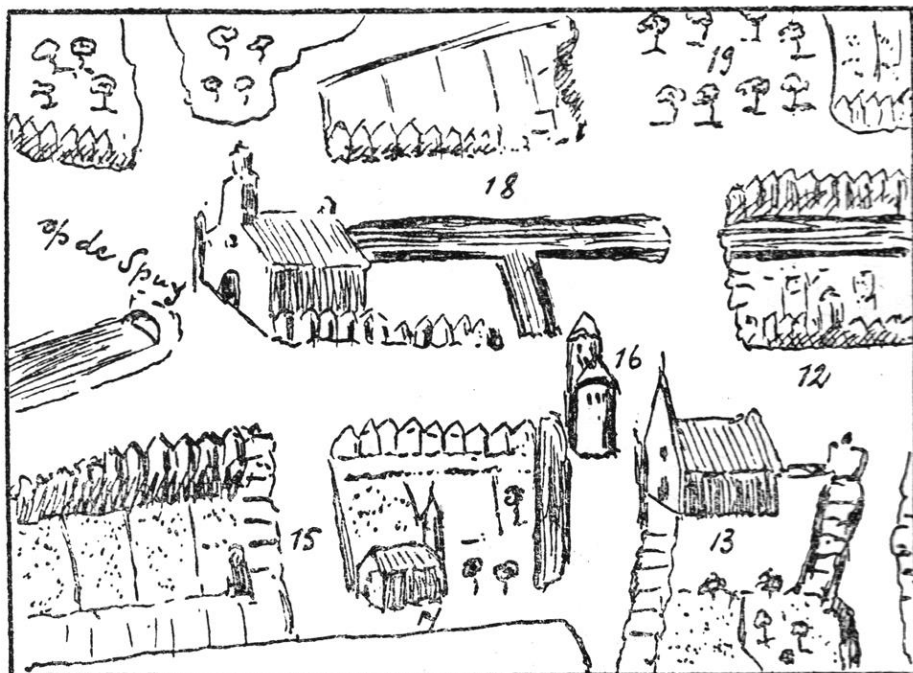

1923

VOORBERICHT

Van dit werkje verscheen omstreeks Kerstmis 1921 bij de Firma Numa Hasselman een Lux-editie van 25 genummerde exemplaren. Daar echter het aantal exemplaren beperkt en de prijs aanzienlijk hoog was, dus het werkje slechts weinigen kon bereiken, meenen wij goed te doen de Luxe-editie als Volksuitgave tegen zoo laag mogelijken prijs, te laten verschijnen.

De Uitgevers.

12. Lievevrouwestraat;

13. O.L.Vrouwekapel;

14. St Janskapel;

15. Bruinevischstraat;

16. Gevangenpoort;

18. Moeregrebstraat;

19. Nieuwe Markt

(op de volgende pagina een uitsnede van de [kaart van Hogenberg anno 1581](#))

ONZE LIEVE VROUW

VAN

BERGEN-OP-ZOOM

DOOR

H. J. LEVELT

1923 BERGEN-OP-ZOOM 1923

INLEIDING

Toen indertijd P. Kronenburg de *Heerlijkheden van Maria in Nederland* ¹⁾ uitgaf, stelde deze schrijver een daad van ver-strekkende beteekeenis. Wie het ééne lijvige deel na het andere van den uitgever ontving en zich telkens in de rijkaftwisselende, innig-vrome en degelijk gedocumenteerde lectuur verdiepte, kon zonder profeet te wezen gemakkelijk voorspellen, dat de geleerde schrijver school zou maken. De uitkomst bedroeg ²⁾ die blijde verwachting allerminst.

Ook de Heer H. Levelt, wiens nieuwe boek wij de eer hebben hier in te leiden, kwam, onder de bekoring de gemeente-archieven, onder zijne trouwe hoede berustend, te doorsnuffelen en daaruit de heerlijkheden van Maria in Bergen-op-Zoom op te bouwen.

Zeker aan stichtende lectuur over de goede Moeder Maria ontbreekt het ons, Goddank niet, doch het "eigen" trekt altijd het meest en daarom juist zal de Bergenaar met graagte deze kostbare aantekeningen verslinden, welke de ijverige beheerder zijner archieven over zijn devotie *tot* Maria in vroegere dagen verzameld heeft.

Deze heerlijke bladzijden, welke van liefde, toewijding, ijver en geestdrift der oude Bergenaars voor de schoonste aller heiligen-devoties gewagen, zijn voorbestemd dat voorvaderlijk, veel omstreden erfdeel te verdedigen en te bewaren.

In geheel anderen zin dan Valerius in zijn 'Gedenck-Clanck' het bedoelde, roepen zij den bewoners der oude veste aan de Zeeuwsche-wateren toe: "*Bergen op Zoom, hout U vroom!*". Luid roepen zij: Houd

¹ 1904, [*Maria's heerlijkheid in Nederland, 8 delen*](#).

² bedroog

U Maria vroom, treed in de voetstappen van 't voorgeslacht, houd vast de aloude verknochtheid aan de Moedermaagd.

"Merck toch, hoe sterck nu in 't werck sich al steld" zong bovengenoemde dichter den Bergenaars toe als dringend vermaan om manmoedig de Spaansche overmacht te trotseeren. Maar Bergen op Zoom heeft in onze dagen iets anders te 'mercken'. De moderne tijdgeest stelt sterk alles in 't werk om ook dáár aan de bevolking het ééne kostbaar goed na het andere te ontrooven.

Bergen-op-Zoom, waak over Uw heilige goederen, houd U Maria-vroom: dat is de maankreet door den wachter, den schrijver van dit boek, luide aangeheven.

In dit werk volgen wij van nabij den groei der Maria-devotie in Bergen. Vol spanning lezen wij de ontelbare bezwaren, waaronder deze godsvrucht moest in stand gehouden worden. Wij krijgen een helder inzicht in de stoere kracht en 't doorzettingsvermogen van hen, die haar tot bloei brachten. Geve God, op de voorspraak zijner H. Moeder, dat het Bergen-op-Zoom onzer dagen zijn eervolle taak begrijpe en in liefde tot Maria met 't voorgeslacht wedijvere.

P. fr. L. VERWILST,

Dominicaan

ONZE LIEVE VROUW VAN BERGEN-OP-ZOOM

Alle geslachten, zoo had het Maria zèlf voorzègd in haar heerlijken lofzang de *Magnificat*, zouden Haar, de onbevleete Gods Moeder zalig prijzen.

Roomsch Bergen-op-Zoom, in den loop der eeuwen, is in die zaligprijzing der H. Maagd zeker niet ten achter gebleven.

We zullen het hier beweerde bewijzen gaan.

In 1632 schreef een vroom en geleerd priester der orde van Praemonstreit, August. Wichmans, Pastoor te Mierlo en Aartspriester van Helmond, een boek "*Brabantia Mariana tripartita*" ³), waarin we, verhaald vinden de historie der voornaamste miraculeuze Maria-beelden in Noord- en Zuid-Brabant.

De schrijver spreekt óók over de Maria-vereering in Bergen-op-Zoom (*Diva Virgo Bergarum supra Somam* pag. 530 Cap. LX) en vertelt ons daarvan het volgende:

"Ofschoon de stad Bergen-op-Zoom sinds vele jaren zucht onder de wreede macht der ketters (Wichmans schrijft dat in 1632) de gezworen vijanden der Moeder Gods, zoo laat die stad ons toch sporen zien van een vroegere Maria-vereering, die evenwel in vorige eeuwen, ongetwijfeld véél grootscher karakter moet hebben gedragen".

"De beeldstormers, zegt hij, zijn er de schuld van, dat van die vroegere bizondere vereering der Moeder Gods niets meer over is":

"Haereticorum iconoclastica rabies eius rei certiora documenta nobis invident".

³ '*Brabantia Mariana tripartita*' auctore Fr. Augustinus Wichmans, Antverpiae, apud Ioannem Cnobbaert. Anno MDCXXVII. Pag 530 (Exemplaar: Kon. Biblioth. 's-Hage No. II A 60.

Welk bizonder heiligdom, Maria ter eer gesticht, was er dan wel in de stad Bergen-op-Zoom, vóórdat in November 1580, de Roomsche kerken en kapellen der stad den ketters ten prooi vielen?

"Er is", aldus WICHMANS, "in de stad Bergen-op-Zoom een wijk, die tot op heden den naam draagt 'Onse Lieve Vrouwestraet'. De straat ontleent haar naam aan *een kapel der H. Maagd*, daar gebouwd, en die nu nog bestaat (in 1632), ofschoon ze thans tot profaan gebruik is bestemd".

Méér zegt ons Wichmans van dit Maria-heiligdom in onze stad niet. Latere schrijvers, zelfs onze beroemde Redemptoristen-pater Kronenburg in zijn 'Maria's Heerlijkheden in Nederland' zwijgen volstrekt over Bergen-op-Zoom als stad, die op heel bijzondere wijze Maria te vereeren wist.

Goddank kan uit de zeer weinige in 't archief der Gemeente bewaarde stukken betreffende genoemde Mariakapel, zooal lang niet alles, dan toch véél wetenswaardigs naar voren gelicht.

Zeker al in het jaar 1400 ⁴) stond op het terrein tusschen het tegenwoordige Londonstraatje en de Gevangenpoort (onder de vele benamingen ⁵) die deze poort, een prachtstuk van 13e eeuwse vesting-structuur, in den loop der eeuwen droeg, is de naam "*Onser Vrouwen Poorte*" zeker de oudste! ⁶) gebouwd de Mariakapel, waarvan ik m'n lezers, voorzoover ik 't vermag, het verleden verhalen wil.

⁴ Zie *Register van Opdrachten* Archiefnr, 4000 fol. 66 recto sub 9 Juli 1400

⁵ Slechts een paar benamingen der Poort laat ik hier volgen: *Onser Vrouwe Poorte*; 's Heeren Gevangen Poorte; 's Heeren Gevanckenisse; 's Heeren Poorte; Quaden Torren; 's Heeren Steen; 't Steen.

⁶ B.v. onder 27 Januari 1398 (*Register van Opdrachten*, folio 9 verso) wordt aangifte gedaan van: "*een huys gelegen buyten Onsser Vrouwen Poorte*", Archiefnr. 4000

Evenals bij den bouw onzer groote Gertrudiskerk, had men bij het op-trekken dezer kapel de liturgische oriëntatie streng in acht genomen. Het altaar stond gericht naar het Oosten, in de richting van het land waar eens, tijdens Zijn sterfelijk leven, de Zaligmaker zichtbaar en allen weldoende, rondging; het Oosten, de kant der opkomende zon, zoodat, wanneer in de morgenvroegte het H. Misoffer in de kapel werd opgedragen, het jonge gouden zonlicht zijn eerste stralen, als een begroeting der natuur, neerwierp op de Zoen-Offergave, Christus zelf, de "Sol Oriens" de "Sol Justitiae" de "Opkomende Zon" de "Zon der Gerechtigheid".

De ingang der kapel, zooals de fotografie vooraan in dit boekje doet zien, was gebouwd aan de Havenzijde ⁷⁾, zoodat we dan ook het bedoelde heiligdom genoemd vinden als liggende

"opten stadtdyck aende Havene" ⁸⁾.

"opten Zuydt haven dyck"

"opten stadveste" ⁹⁾.

Groot is de kapel, zeer zeker niet geweest. Ik durf het afleiden uit het volgende:

Omstreeks het jaar 1493, ontstond een geschil tusschen de Magistraat der stad Bergen-op-Zoom en den deken, kapittel en suppoosten der Collegiale kerk van St. Gertrudis.

⁷ Dit blijkt duidelijk uit de beide, meest beroemde stedeplannen van Bergen-op-Zoom, d.d. 1580 en 1648. Eerstgenoemd stedeplan van Braun-Hogenberg is in duplo aanwezig op 't archief der Gemeente alhier; het andere, een [stedeplan van Willem Blaeu](#) (door J. van Deventer), maakt deel uit der collectie "Bodel Nyenhuis" Universiteits Bibliotheek te Leiden.
Zie ook [een kaartje](#) in *Bergen op Zoom, gebouwd en beschouwd*, 1987, achterblad.

⁸ Privilege-Boek archiefnr. 24, fol. CXCI recto

⁹ Stadsrekening anno 1473" fol. 56 recto

Het geschil betrof meerdere punten, o.a. ook het "*capelleken buyten opten Zuydthavendijck*" ¹⁰⁾.

Een Latijnsche procesakte ¹¹⁾ vermeldt, dat de twist ontstaan is: "*occasione capelle sive domuncule ... beate Marie Virginis extra predictum oppidum supra aggeres eiusdern oppidi ac infra limites parochialis ecclesie beate Gertrudis site*".

"*in zake der kapel of het huisje der zalige Maagd Maria buiten voor-noemde stad (Bergen), gelegen op den stadsdijk en behoorend onder 't gebied der parochiale kerk van St. Geertruid*".

Diezelfde procesakte vertelt ons nog méér.

In die kapel moet hebben gestaan een beeld der H. Maagd.

"*occasione capelle sive domuncule imaginis beate Mariae Virginis*" ¹²⁾

"in zake de kapel of het huisje van het beeld der zalige Maagd Maria".

Was dat een "wonderdadig" beeld? Ik durf vermoeden van ja!

Onder datum 12 Juli 1493 vind ik de kapel genoemd:

"*Onser Liever Vrouwenhuysken of O. L. Vrouw opt Stexken*" ¹³⁾

¹⁰⁾ De vraag rijst of de schrijver hier niet ál te doelgericht redeneert; de *Zuydthavendijck* ligt buiten de havenmond langs de (latere) stadspolder, richting Zuydschans of Waterschans. Latere schrijvers (CGA Juten: OLVrouw opt stexken te Bergen op Zoom in [De Ghulden Roos jaarboek 1967 p 120 ev](#), en C.J.F. Sloomans: [Bergen op Zoom Mariastad](#)) duidt de plek van een kapel voor OLV opt Stexken op die dijk, waarschijnlijk op wat later het bastion Beckaff zou worden. Dit laat onverlet dat er op de aangeduide plek aan de Lievevrouwestraat wel degelijk een mariakapel heeft gestaan.

(zie ook De Ghulden Roos, jaarboek 1967 p 120, hier achter bijgevoegd)

¹¹⁾ *Privilege-Boek* archiefnr. 24, fol. CLXXXVIII verso

¹²⁾ *Privilege-Boek* (terzelfder plaats)

¹³⁾ *Privilege-Bock* archiefnr. 24 folio CXCI recto.

Wat mag wel die naam: „opt Stexken" beteekenen? Bij gebrek aan ‘positieve’ gegevens (zullen die wel ooit gevonden worden?) moet hier wel worden geredeneerd *per analogiam* ¹⁴), d.w.z. uit hetgeen we van elders weten.

In het begin der 12e eeuw was er in Antwerpen, zegt ons zeker schrijver ¹⁵) "*eene capelle in de welke geëert wirt het beldt van de H. Maria, hetwelk na de verwoesting en de brandstigterye der Nortmannen eertijts aldaer gevonden was aen eenen boom oft staek, hetgene daarom genoemt wirt "Ons Liev' Vrouw op 't Staeksken"*, Best mogelijk, dat Bergen-op-Zoom het van Antwerpen heeft overgenomen, om de H. Maagd bizonder onder den titel "*O. L. Vrouw op 't Staeksken*" te vereeren, en dan zal het Madonnabeeld van Bergen-op-Zoom een copie zijn geweest naar het Antwerpsche genadebeeld.

Jammer genoeg moeten we voor 't beeld in Bergen-op-Zoom nadere gegevens missen!

Missen óók moeten we, alweer jammer, verdere bijzonderheden, de kapel betreffende, tot aan den tijd, dat de hervorming hier in Bergen-op-Zoom haar intrede deed.

Nog in 1574 werd dagelijks in de kapel een H. Mis gelezen. Met besliste zekerheid weten we dit uit het volgende feit.

De visschers en de schippers in Bergenop-Zoom, in vroeger jaren, vereerden beiden als hun gilde-patroon St. Jacob. Beide gilden hadden ieder een eigen St. Jacob-kapel binnen deze stad, de visschers hun St.

¹⁴ Naar analogie.

¹⁵ Diercxsens : *Antverpia Christo nascens et crescens* Part. 1 p. 131.

Zie ook: P. Génard: [O. L. Vrouw op 't Staeksken te Antwerpen](#), Antwerpen 1853.

Jacobkapel op de Vismarkt, de schippers hun St. Jacob-kapel buiten aan den Haven ¹⁶).

Omstreeks 1570 werd laatstgenoemde kapel, om welke reden dan ook, afgebroken, maar nog stonden zekere renten op die kapel en de Magistraat van Bergen moest beslissen, wat men, na het verdwijnen der kapel, met die renten zou beginnen.

Het besluit was:

"dat men de renten, die het Cappelken waren competerende, alhier buyten opde Havene gestaen hebbende ende alsnu affgebroken, sal employeren tot een daegelijksche misse tot den dienst van de schippers in onser liever Vrouwen-cappelle alhier ¹⁷).

Toen kwamen de droeve dagen der Hervorming.

Volgens een besluit der stadsregeering d.d. 1497 Mei 16 moest jaarlijks *"des sondaghs nae beloken Paesschen"* een algemeene ommegang of processie door de stad Bergen-op-Zoom trekken ¹⁸) Daarbij moesten zich aansluiten, zoo stond uitdrukkelijk in hun keuren of reglementen voorgescreven, alle gilden en ambachten der stad. Streng hadden de gildebroeders jaren lang dit voorschrift nagevolgd, toen plotseling in 1535 de leden van het rijke slagersgilde tot verzet kwamen en beslist weigerden, de processie te volgen.

Die gebeurtenis kan men met recht beschouwen als de inzet der hervorming in Bergen-op-Zoom.

Na 1535 komen bij herhaling feiten voor van verzet tegen de Roomsche Geloofsleer en echt-Roomsche geloofsgebruiken.

¹⁶ Rekeningen Fabriek der Kerk annis 1558-'59 folio 18ante.

¹⁷ Resoluties anno 1574 (Vergadering 20 Juni.) folio 51 **verso**

¹⁸ Archiefnr. 1780, blz. 37

't Getal der hervormden groeide dan ook met den dag en toen zij zich sterk genoeg in getal meenden, richtten zich de gereformeerde inwoners van Bergen, 23 September 1578 met een verzoekschrift ¹⁹⁾ tot Aartshertog Mathias van Oostenrijk, Gouverneur der Nederlanden, vragend dat deze hun zou verzekeren een geschikt gebouw in de stad, om hun nieuwe religie te kunnen uitoefenen. De Aartshertog, op zijn beurt, richtte, zich tot de stadsautoriteit van Bergen op Zoom, met het verzoek, om aan dat verlangen te voldoen.

10 October d.a.v. stond de Stadtsmagistraat den Gereformeerden als hun eerste bedehuis in Bergen af:

"de capelle van Ste Merttens Gasthuys" ²⁰⁾).

Maar met nadruk werd aan dit verlot toegevoegd:

"daarmede sy hun te vreden sullen houden sonder tot exercitie van dien . . . te mogen inne nemen ofte gebruycken eenige andere kercken cloosteren goidtshuysen oft cappellen gewijdt, oft ongewijdt in eenigen manieren".

Maar *tevredenheid* was in die verwarrende dagen van geloofsalteratie ver te zoeken. De vernielzucht, waarbij men 't vooral op de Roomsche kerken en capellen gemunt had begon zich al duidelijk te openbaren.

¹⁹⁾ Resoluties anno 1578, archiefur. 68 folio 14 recto.

²⁰⁾ Het *Ste Merttens gasthuys* stond in de *Rozemarijnstrate*.

Zie Resoluties anno 1581 folio 107 recto.

Onder *Gasthuys* moeten we hier niet verstaan een 'ziekenhuis', maar een inrichting, waar 'gasten' d.w.z. vreemdelingen in de stad een onderdak vonden. Het *Ste Merttens Gasthuis* een z.g. '*ptochodochium*' of [armenhuis](#), huisvestte al heel vreemde gasten! een eigenaardig soort bedelaars n.l., die het den inwoners vaak zeer lastig maakten.

Later hopen we deze hoogst interessante inrichting meer uitvoerig te bespreken

19 October van hetzelfde jaar 1578 verscheen van stadswege een streng verbod tegen al degenen die 't nog waagden te werpen "*met steenen oft andere instrumenten in eenige kercken of cappellen, op straffe dat de schuldigen openbaerlick sullen gegeeselt worden ... sulx datter dbloet naervolght*" ²¹).

Zoo meende, door deze strenge maatregel, de Magistraat van Bergen-op-Zoom de kerken en kapellen der stad, óók de Lieve Vrouwekapel, alsnog beveiligd tegen ruw geweld, dat men, in nog sterker mate niet zonder reden, toekomstig vreesde.

In Augustus 1580 sloeg toen van uit Antwerpen naar deze streken over, de zoo geweldige beeldenstorm, een opzet der fanatieke consistories. Niets werd gespaard wat ook maar eenigzins aan Roomsche denken deed.

15 Augustus van dat jaar werd door die van de nieuwe religie "*fortelick geïnvadeert ende berooft het Minnebroedersclooster metter kercken*" ²²).

De Paters Franciscanen-Observanten (Minderbroeders), die sinds het jaar 1462 onvermoeid in Bergen-op-Zoom hadden gearbeid aan het zieleheil van zoovelen, werden verjaagd. Hun klooster, gelegen op het terrein tusschen de Dumont-Dreef en de Minderbroedersstraat, volstrekt leeggeplunderd; kerkornamenten en kerkparamenten als "*consuyffels, kelcken, alben*" enz. ²³) door de overrompelaars meegenomen op hun heilige (?) krijgstoct voor de zuivere leer van het evangelie.

²¹ Archiefnr. 68, folio 16a

²² Archiefnr 68, folio 91a.

²³ Ibidem, folio 80a.

8 November 1580 moesten de andere kerken, kloosters en kapellen ²⁴⁾ der stad Bergen-op-Zoom het ontgelden.

De groote collegiale St. Geertruidtkerk op de Markt werd dien dag door de Gereformeerden ingenomen "*ende teenemale van binnen be-rooft*" ²⁵⁾).

En de Lieve Vrouwekapel? Zeer zeker is ook die het slachtoffer geworden der op plundering en rooverij beluste menigte. Ik herinner m'n lezers aan hetgeen in 1632, Augustinus Wichmans, pastoor te Mierlo en Aartspriester van Helmond neerschreef ²⁶⁾ met betrekking tot O.L.Vrouw van Bergenop-Zoom: "*De beeldstormers zijn de schuld, dat van die bizondere vereering der Moeder Gods in Bergen niets meer over is*".

Wichmans heeft dit zeker niet geschreven zonder reden. Waarom ook zouden de beeldstormers dat heiligdom, hun een bizondere gruwel omdat het Maria, Gods Moeder betrof, hebben gespaard?

Toch schijnt zich de plundering te hebben beperkt tot de inwendige meubileering, het Madonnabeeld en de ornamenten; de kapel zèlf bleef bestaan.

In de Magistraatsvergadering van 11 November 1580 kwam in een verzoek: "*wat ordre datmen zal stellen metten Vrouwen Capelle*" ²⁷⁾).

Waarop het antwoord dit was:

"*De Rentmeester* ²⁸⁾ *sal L. Vrouwen Capelle toesluyten tot ander ende naerder ordonnancie*".

²⁴⁾ Archiefnr: 68, folio 91a.

²⁵⁾ *Rekeningen Fabriek der Kerk*, folio 1a [anno 1580].

²⁶⁾ '[*Brabantia Mariana tripartita*](#)' p. 530 Cap. LX..

²⁷⁾ Archiefnr. 68, folio 89 verso.

Die nadere ordonnantie liet lang op zich wachten. Intusschen stond daar het vroeger den Bergenaren zoo geliefde Maria-heiligdom verlaten en met droefheid in 't hart zullen wel de Roomschen in die jaren hebben opgezien naar den bouw, toch eens, Maria ter eere, door hun voorouders gesticht.

Dan, in 1590, wordt de kapel voorgoed aan den eeredienst onttrokken en tot *stal* ingericht.

„*Men sal onser Vrouwen Capelle*”, zegt een Magistraatsbesluit d.d. 1590 September 5 “*doen approprieren tot een stallinge*” ²⁹).

Ruim 30 jaar later wordt de kapel als onbruikbaar afgebroken.

In de Breeden Raadsvergadering op 30 Maart 1627 deed men een voorstel van dezen inhoud: „*Oftmen niet geraden vint, datmen tot erve soude uytgeven ofte vercoopen ten meesten proffyte het vervallen Capeleken staande naest de Gevangen Poorte*” ³⁰).

Waarop het besluit viel: “*datmen die tot meesten proffyte sal vercoopen*”.

Op het braak-liggende terrein der kapel werd toen, twee jaar later, in 1629, gebouwd de Stadskorenwaag:

“*Alsoomen tot dienste vande gemeynte goetgevonden heeft te maken een nieuwe wage op de erve waer oppe eertyts een cappelle heeft gestaen bijde Gevangen Poorte*”, zegt een besluit van 22 Maart 1629 ³¹).

²⁸ In diezelfde Vergadering was tot Rentmeester over de geestelijke goederen (kerken, kloosters kapellen, enz.) aangesteld Jan Thomas, Rentmeester der domeynen in stad en kwartier van Bergen.

²⁹ Resoluties anno 1590, Sept. 5 Archiefnr. 71.

³⁰ Resoluties anno 1627 Maart 30. Archiefnr. 77.

³¹ Resoluties anno 1629 Maart 23. Archiefnr. 77.

Nog in 1829 stond daar de "Korenwaag" ³²⁾, die echter bij de 2e helft der 19e eeuw werd verdrongen door de "Gemeente-teekenschool". En nu in onze tijd wijst het kantoor van den Ontvanger der Rijks-belasting ³³⁾ de plaats aan, eens door Maria verkozen als binnen Bergen-op-Zoom haar genadeoord bij uitnemendheid.

Zoo was het 'stoffelijke' Mariaheilgdom uit onze stad verdwenen sinds de dagen der Hervorming, maar een kinderlijk-hartelijke devotie tot de nooit volprezen Gods-Moeder blèèf, zooals ze in de Middeleeuwen had gebloeid, voortleven in de harten van nog zoovele aan hun Roomsche geloof getrouwe Bergenaars.

Gaan we eens nader beschouwen, in een volgend hoofdstuk hoe algemeen hartelijk die devotie tot O. L. Vrouw in Bergen-op-Zoom zich heeft betoond gedurende de eeuwen, die achter ons liggen, vooral tijdens de zoo vaak gesmade 'donkere' Middeleeuwen.

³²⁾ Zie: Plattegrond van Bergen-op-Zoom, uitgegeven 31 October 1829, bij J.C. van Kuik Koudzijn, boekdrukker op het Spui. Exemplaar aanwezig op het Archief dezer Gemeente. ([WBA KG105A](#))

³³⁾ En later nog werd hier de afdeling Sociale Zaken van de Gemeente ondergebracht. Anno 2020 omvat het gebouw twee woningen.

HOOFDSTUK II

Telkens weer, bij 't voorbijgaan van 't oude steenen, 15e eeuwsche Mariabeeld, zooals het daar staat, verminkt en verweerd onder zijn gothieken nis in de huisgevel Markt hoek Kremerstaat, worden, als met geweld, m'n gedachten getrokken naar verleden eeuwen, die wij zoo gaarne bij voorkeur noemen onze "Roomsche tijden", toen alles nog één was in geloofsleer, en geloofsleven en geloofsliefde vooral.

Ook toen, zeker, hadden de menschen hun gebreken en was ook niet alles volmaakt, maar wat bloeide toen niet, in den gouden tijd der gilden, heerlijk een eenheid in alles! Eenheid in geloofsleven op de allereerste plaats, maar eenheid ook in het gewone burgerlijk leven. En die algemeene eenheid stond de welvaart niet in den weg.

Integendeel! Bergen-op-Zoom, in de tijden die wij bespreken gaan (15e eeuw), was een handelsstad van enorme beteekenis. Een bekend Duitsch tijdschrift op 't gebied van handelshistorie ³⁴), noemde kort geleden onze stad in één lijn met de drie grootste Middeleeuwsche handelsteden in deze streken: Brugge, Antwerpen en Amsterdam.

En hóóg uit, boven die eenheid in streven om het stoffelijk bestaan, schitterde in die tijden een eenheid in het geestelijke.

De stadskerk, onze groote "*Sente Geertruden en Sent Lambrechts* (Lambertus) Kerk was het middelpunt, waar zich alle leven concentreerde, waar geloofsliefde als het ware bijeenbracht de meest verschillende bewijzen van hartelijke vereering, die vroom geloovenden, God en Zijn heiligen verschuldigd meenden.

³⁴ De schrijver deed geen nadere aanduiding.

Maria, en dat verwondert ons niet, mocht ruim deelen in die uitingen van hartelijke vereering en liefde.

Op bizondere wijze, 't is waar, vereerde Roomsche Bergen de Gods-Moeder in haar genadekapel bij de Lieve Vrouwen (nu "gevangen-") Poort aan de stadsveste, maar ook in het middelpunt van onze stad, in de groote Kerk op de Markt, vergat men niet, Maria's machtige voorbede af te smeeken.

In de 2e helft der 15e eeuw was in Bergen-op-Zoom gesticht een gilde '*Onser liever Vrouwen Gulde*', waarvan leden waren zoowel mannen als vrouwen ³⁵).

Hoewel niet uitsluitend, was toch in hoofdzaak de bedoeling van het gilde deze: *de vereering der Moeder Gods door alle middelen te verbreiden en te verhoogen waar zulks mogelijk was.*

De stadsautoriteiten stonden aan het hoofd van het Lieve Vrouw-gilde en 24 December 1470 vaardigden die een besluit uit:

"van onser Vrouwen love, ende hoe vele men den sancmeester ende den sangeren gheven zal" ³⁶).

In dat besluit wordt gezegd, dat: *"meester Willem de sancckmeester gehouden syn sal te comen alle avonden inder kercke ende aldaer te singen metten kinderen onser Vrouwen lof"*.

Iederen avond dus, werd er destijds in de Groote Kerk op de Markt een lof gezongen ter eere van Maria.

Maar hoe was het toen eigenlijk met onze Groote Kerk gesteld?

Een breeder beschrijving van het inwendige der Groote Kerk in die dagen zullen we voor later bewaren.

³⁵ Cfr.Rek. O. L. Vr. Gilde anno 1480, fol. 4a. Archiefnr. 1086.

³⁶ Archiefnr, 33, folio 16a.

In verband echter met het vermelde dagelijks gevierde Lieven Vrouwenlof wil ik het weinige, wat hier te weten toch wel wenschelijk is, niet voorbijgaan.

Bij het begin der 16e eeuw was de Collegiale kerk op de Markt met een nieuwe kruisarm vergroot ³⁷).

Zoo was meer plaats verkregen in het ruim der kerk waar de geloovigen aan de godsdienst-oefeningen deelnamen.

Het Priesterkoor, genoemd het "hooge choir", waar het hoogaltaar stond, waar dus de geestelijkheid de diensten celebreerde, maar waar óók de jeugd van Bergen, onder leiding van een "choraalmeester", diezelfde kerkdiensten met zang, opluisterde, schijnt in die verruiming niet te hebben gedeeld.

Een klacht, uitgebracht 4 November 1525 ³⁸), bewijst het:

„Alsoemen dagelicx bevint, dat ... de hooge-choer, die zeer klein is, soe zeer vervult ende benauwt wordt, dat die priesteren, hetzy canunicken ende capellaen, int passeren vanden zelve choer zeer gepresseert worden ende nyet gerieffelyck den choir gebruycken en moegen int uut oft incommen vanden zelve, enz."

Maar diezelfde klacht bewijst nog mèèr, n.l. dat het getal kinderen, hetwelk in de Groote Kerk den lof van God, van Zijn beminde Moeder Maria en van Zijn heiligen zong, buitengewoon groot moet geweest zijn:

³⁷ Een der kanunniken werd van stadswege beloond, omdat hij dagelijks vanaf de preekstoel de geloovigen wist aan te sporen, het hunne bij te dragen voor de vergroting der kerk.

"geschoncken heeren Seger, prochiaen (wij zouden zeggen "kapelaan") vander kercken alhier, om sekeren dienst die hij dagelicx doet opten stoel, int vermanen vander tymmeren (bouw) vander kercken".

Zie: Gemeente-rekening Anno 1508, folio 118. Archiefnr. 314.

³⁸ Archiefnr. 33, folio 225 recto

„dat bij de multitude ende menichfuldicheyt der kinderen, die priesteren, aenhebbende de costelycken cappen vander zelve kercken, de zelve cappen te meer versliten ende bederven doer tgedranck vander zelve kinderen. Ende om tzelve te remedieeren . . . is geordineert, een getal van XL schoolkinderen ende nyet meer, te weetenen die best singen . . . te staene inden zelve choer naeder ouder costumen".

Die buitengewoon groote opkomst der kinderen om te bezingen den lof van God en van zijn heiligen pleit in alle geval voor een diep godsdienstige overtuiging, in die jonge harten neergelegd door ouders en overheid, die van hun Roomsche plichten wel innig waren doordrongen.

Wat de Maria-vereering betreft, de Bergsche jeugd zou ook buiten het kerkgebouw de Maria-banier hoog en moedig voor zich uitdragen het volle leven in, in tijden vooral zooals we nog zien zullen, toen men met alle kracht poogde het Roomsche-zijn uit deze stad te weren.

Onder de verschillende altaren, in de Groote Kerk aanwezig, (29 altaren waren er, in de 16e eeuw, zeker! ³⁹) was er óók één de H. Maagd toegewijd.

In Augustus 1480 had de wijbisschop van Luik, Hubert Leonardi ⁴⁰) (Bergen-op-Zoom behoorde tot 1559 onder 't bisdom Luik) dat altaar

³⁹ Cfr. Archiefnr. 1181 5 en 6 recto, folio 13 en 15 recto, ¹⁷ **verso**.

⁴⁰ Hubert Leonardi, priester uit de orde der Carmelieten, doctor in de godgeleerdheid aan de Parijsche Sorbonne, werd in 1474, wijbisschop van Luik, onder den titel *Bisschop van Daria*, Hij overleed in 1496.

Cfr. Daris, Joseph : *Histoire du diocèse de Liège*", 520. Liège; Librairie catholique Louis Demarteau 1887.

in de Groote Kerk geconsacreerd: *“gegeven den wijbiscop die de wijdinge van onser liever Vrouwen outair verset (voltrokken) heeft”* ⁴¹).

Het beeld der H. Maagd op dat altaar werd beschenen door verschillende lichten, die als zon moesten fungeeren:

"betailt van eender zonnen die achter onse lieve Vrouwe te staen plach te verlichten" ⁴²).

Dat Mariabeeld was aangekleed, een zeer oude gewoonte ons bekend uit de nog bestaande beelden der Zoete Lieve Vrouw van Den Bosch, der Lieve Vrouw van Kevelaer e.a.

„Betailt (zeggen de Gilde-rekeningen) van onser liever Vrouwen blauwen mantele zwert te doen verwen" ⁴³).

"Betailt Janne Romboutsone voor sijn costen int reysen te Mechelen met onser Vrouw tabbairde om gelyke na te snydene" ⁴⁴).

Die mantel van O. L. Vrouw was te Bergen-op-Zoom zelf gemaakt in de "Stadshalle" ⁴⁵) de in de 14e eeuw tot stand gekomen lakenhal, die stond op het terrein der tegenwoordige "Hoofdwacht" Markt hoek Hoogstraat.

De gilde-rekeningen weten ons van het Maria-altaar nog méér te vertellen: *"betailt Engele de scrynmaker van een hoede die hij voer onse lieve Vrouwe gemaict heeft"* ⁴⁶). Niet dat het Mariabeeld een "hoed" droeg! "Hoeden" worden ook gewoonlijk niet bij een

⁴¹ Rek. O. L. Vr. Gilde anno 1470 folio 6 ante. Archiefnr. 1086

⁴² Rek. O. L. Vr. Gilde anno 1490, folio 6 verso

⁴³ Rek. O. L. Vr. Gilde anno 1485, folio 8 ante.

⁴⁴ Rek. O. L. Vr. Gilde anno 1482, folio 4 verso

⁴⁵ Rek. O. L. Vr. Gilde anno 1485, folio 8 ante: *"betailt voer vier ellen boerden (laken) daer onser lieve Vrouwen mantel opter balie aff gemaict is"*

⁴⁶ Rek. O. L. Vr. Gilde anno 1480, folio 6 ante

schrijnwerker gemaakt, ook niet in de 15e eeuw. Het woord "hoede" beteekent hier een "troonhemel" die boven 't Mariabeeld was gebouwd.

Dagelijks droeg een daartoe vast aangestelde geestelijke, zekere heer Anthuenis de Rouck, aan het Lieve Vrouw-altaar een H. Mis op: "*betailt heere Anthuenise de Rouck vander missen voir onse lieve Vrouwe te celebreren*" ⁴⁷).

En (wat de rekeningen ons nog mededeelen is van belang voor Liturgisten !) de priester, die dagelijks de Lieve Vrouwe-mis opdroeg, was gekleed in een blauw kasuifel.

„betailt meester Janne Pau De Reydragere van eenre ouder blauwer casuffelen te vermakenen ende te repareren daermen onser Vrouwen dagelicsche misse mede doet" ⁴⁸).

Het dagelijksch Maria-lof, 's avonds waarvan ik boven sprak, schijnt al zeer druk te zijn bezocht destijds. In 1482 toch verleende de bisschop van Luik, bij bulle, bijzondere aflaten ⁴⁹) aan al degenen, die het Lieve Vrouwenlof bijwoonden en werd een Hollandsche vertaling der bulle in de kerk opgehangen:

"betailt van de bulle te translateren ende in een bert te hangen in duytsen".

Men begon den dag met een H. Mis, Maria ter eere opgedragen en de dag werd besloten met een dagelijksch Marialof. Zeggen de weinige mededeelingen ons niet duidelijker dan wat ook, dat Bergen op Zoom

⁴⁷ Rek. O. L. Vr. Gilde anno 1480, folio 4 verso

⁴⁸ Rek. O. L. Vr. Gilde anno 1488, folio 6 verso

⁴⁹ Rek. O. L. Vr. Gilde anno 1482, folio 4 verso: "*betailt van eenre bullen van aflate verworven van mijnen heer van Ludiek (Luik) voir de gene, die tonser liever Vrouwen love comen.*"

in de 15e eeuw de Lieve Vrouw met hartelijke, trouwe liefde te vereeren wist?

De stad, toen zij zoozeer geestelijke hulp behoefde in de droeve dagen der hervorming, mocht het dan ook ondervinden, dat Maria in edelmoedige liefde-betuigingen zich niet liet overtreffen.

Boven maakten we er al melding van, hoe zich de Hervorming binnen Bergen-op-Zoom vestigde en uitbreidde; we zagen, hoe 15 Augustus 1580 het klooster der Paters Franciscaenen-Observanten (Minderbroeders) werd geplunderd en de kloosterlingen werden verjaagd.

De Paters Minderbroeders! Wat heeft Roomsch Bergen-op-Zoom aan hen niet te danken!

Het Franciscanen-klooster, gelegen zooals we zagen op het terrein tusschen de nog bestaande Minderbroederstraat en Dumont-Dreef, was van de ruim 32 kloosters die de Minderbroeders-Observanten in de 2e helft der 16e eeuw op het tegenwoordig Nederlandsch grondgebied bevolkten, wel een der voornaamsten.

Zooals blijkt uit een handschrift ⁵⁰), berustend in het Provinciaal archief der Minderbroedersorde te Weert (Limburg), werd in 1462 te Bergen op Zoom een Franciscaner-klooster gebouwd bij de stadsveste: „in civitate ad moenia extructum".

De "*Bruederkens van der Observancien*" stonden in de stad in hoog aanzien. Vier malen per jaar (op Sacramentsdag, Allerheiligendag, Kerstdag en St. Antoniusdag) werden. de kloosterlingen van stadswege bedeed met de noodige "*ghelten* (maten) *wijns*" jaarlijks op den feestdag van St. Fransiscus (4 October), den stichter der orde, bereidde

⁵⁰ de "*Inferioris Germaniae provincia*" p. 43

hun de stad een feestmaal ⁵¹), en, op uitnoodiging van de stads autoriteiten, namen de Paters en de broeders deel aan de jaarlijksche algemeene ommegang of groote processie door de straten van Bergen.

Zij, de Paters-franciscanen, van wie een niet-katholijk hoogleeraar hier te lande geschreven heeft: *“Het aantal Franciscaners die een boek, een verhandeling vervaardigd hebben over den lof von Maria, over hare ontvanging, haar leven, haar eeuwigdurende maagdom, is zeer groot. Van de leer van Maria's Onbevleete Ontvanging zijn meer dan anderen de Franciscaners krachtige voorstanders geweest”* ⁵²), zij hebben, ongetwijfeld, ook hier in Bergen, rusteloos geijverd voor een vurige devotie tot de onbevleete Gods-Moeder.

In Juli 1572 stierven te Den Briel óók om hun onwankelbare trouwe liefde tot Maria een wreeden marteldood negentien Roomsche geloofshelden, waarvan elf uit de orde der franciscanen. Onder die elf was zekere P. HIERONYMUS VAN WEERT, die tijdens zijn leven ook Gardiaan (overste) van het klooster zijner orde te Bergen-op-Zoom ⁵³) was geweest.

Toen een der watergeuzen den priester, in smarten stervende, zag, snauwde hij woedend den martelaar toe: “O, en kenne ick u niet uit Berghen opten Zoom?” Pater Hieronymus van Weert, toen hij hier het klooster zijner orde bestuurde, moet als predikant met vurigen ijver gepropageerd hebben in deze stad een hartelijke, degelijke vereering van Onze Lieve Vrouw, niemand ontziende, die in de vereering van Maria, hoe dan ook, ten achterbleef.

⁵¹ Gemeenterekeningen anno 1472 en 1473, Archiefnr. 313

⁵² Pijper, Dr. F: *“De kloosters”*, 's-Gravenhage 1916. M. Nijhoff blz. 173

⁵³ Estuis: *“Historia Martyrum Gorcumensium”* ed 1603 p. 141

Mogelijk heeft zich ook deze watergeus, bij den dood van den martelaar, vroegere berispingen herinnerd.

Eenige jaren tevoren, in Juni 1569 was in het Franciscanen-klooster te Leuven overleden Pater Johannes Vrients (Johannes Amicus) uit het klooster van Bergen-op-Zoom. Op reis van hier naar Leuven hadden hem de Geuzen overvallen en ernstige verwondingen toegebracht waarop de dood volgde den 18 Juni 1569.

Van den priester-kloosterling, Johannes Vrients, weet de geschiedenis te verhalen, dat hij door zijn kinderlijke liefde tot Maria velen een voorbeeld is geweest, dat hij *"als verkondiger van Maria's lof tegen de ketters is opgerukt en als gezworen vijand der ketters is ter dood gebracht"*.

"praedicator Virginis Matris Dei, quasi velitando haereticorum adem ingressus, juratus hostis haereticorum interemptus est".

15 Augustus 1580, zooals boven verhaald, werd het Minderbroeders-klooster alhier door de hervormers verwoest en werden de religieuzen verstrooid. Enkele kloosterlingen bleven in Bergen o.a. de laatste Gardiaan, Mr. Henrick Wishagen, onder veilige. bescherming van Jan van Withem, Graaf van Walhain Heer van Borsele en Markies van Bergen-op-Zoom ⁵⁴).

Een heel bijzondere gunst werd Gard. Wishagen van stadswege verleend, een gunst die wel bewijst, hoezeer de Roomschen in Bergen, nog tijdens de jaren der hervorming gehecht waren aan hun Paters.

⁵⁴ Archiefnr. 68 folio Sla

28 Aug. 1580, dus 13 dagen na de verwoesting van het klooster, luidt een verzoek van de Magistraat der stad: ⁵⁵⁾

"alsoo, deur het beroeven vander Minderbroederclooster onlancx binnen deser stadt geschiet, de Minnrebroeders predicanten sijn verstroyt ende de predication des Sondaeghs en de heylichsdaechs tot grooten gerieve van der gemeente worden achtergelaten . . . soe ist dat wij omme vertane te voorsiene, hebben versocht Broeder en de Mr. Henrick Wishagen, gardiaen vanden selven convente, dat hij soude continueren inde selve predication binnen der Grooten Kercken alhier ende . . . alle Sondaeghen ende heylige dagen, van een totten twee, het woordt Goidts te prediken gelijk hij tselve gewoonlich is geweest te doene binnen den voors. convente."

Op Zon-en feestdagen mocht dus de Gardiaan op vastgestelden tijd, in de Groote Kerk alhier de predikaties houden, zooals hij dat tevoren deed in zijn kloosterkerk.

Als ware zoon St. Franciscus' orde, een orde die vanaf haar vroegste bestaan, de bijzondere vereering van Gods onbesmette Moeder zich óók ten doel had gesteld, zal ook deze priester zijn geloovigen, in die droeve dagen van vervolging en onderdrukking, vaak hebben opgewekt tot groot vertrouwen op Maria's machtigen bijstand.

Met waar succes zou dan ook worden bekroond de vurige ijver dezer trouwe, edele Maria-apostelen.

Hoezeer bemoeielijkt in 't uitoefenen van hun godsdienst in de dagen der Hervorming Roomsche Bergen op Zoom, de kinderen vooral zouden toonen, dat ze Maria met steeds groeiende liefde en hechte trouw te vereeren wisten.

⁵⁵⁾ Resoluties, anno 1580, folio verso

Als maar de opvoeding van het kind langs deze ééne, ware, echt-
Roomschen lijn geleid wordt, dat de ouders hun kleinen vroeg, zoo
vroeg mogelijk, weten bij te brengen (en ouderzorg, in dit opzicht,
bleek, de eeuwen dóór, toch zoo vindingrijk) een eenvoudige, vurige
liefde tot Gods beminde, zuivere Moeder Maria, dan, zonder de minste
twijfel, is de Roomsche toekomst van het kind veilig.

Ja, dan kunnen wel hevige stormen later dat leven beroeren; dan,
zolang Gods Voorzienigheid het duldt, kunnen zelfs afdwalingen wel
mogelijk zijn, maar ten slotte is toch het zieleleven gered.

Dat waarborgt, onfeilbaar, Maria's heilige, edele moedertrouw. Zoo
óók hebben het begrepen onze Roomsche voorouders in deze stad,
gedurende vroeger eeuwen, niet het minst, voorzeker, in de eeuw der
Hervorming.

De Hervorming! Wat deed ze niet, vanaf haar eerste begin, hier ter
stede gelijk ook elders, om het Roomsche heden en vooral om de
Roomsche toekomst van het kind tot een onmogelijkheid te maken?
Kerkbezoek, aanvankelijk, hoewel met tegenzin geduld, omdat men
hier nog een Katholieke meerderheid vreesde, werd al heel spoedig
den Roomschen volstrekt verboden.

8 November 1580 was de groote collegiale St. Lambertus en St.
Geertruidiskerk, op de Markt door de Staatsche soldaten en door de
Gereformeerden ingenomen "ende teenemale van binnen berooft" ⁵⁶).
Maar nog was het, eenigen tijd, den Roomschen geoorloofd, de Groote
Kerk, bij bepaalde gelegenheden, voor hun eeredienst te gebruiken.
De laatste Gardiaan van het kort te voren (Augustus 1580) verwoeste
Franciscanen-Observantenklooster, Pater H. Wishagen, mocht, zooals
we zagen, met toestemming van de stadsmagistraat, iederen Zondag

⁵⁶ *Rekeningen Fabriek der Kerk anno 1580, folio 1a.*

en heiligendag, van 1 uur tot 2 uur, in de Groote Kerk Gods lof verkondigen.

Toch bleven "die vande religie" (Gereformeerden) heer en meester van de Groote Kerk, al had men die kerk dan ook met ruw geweld, dus onrechtvaardig, den Roomschen ontnomen.

Toen, begin December 1580, men middelen bedenken ging om de deerlijk geschonden, eens zoo schoone Groote Kerk te restaureeren, werd van stadswege het besluit genomen "*datmen die van de religie aenwyse alsulcke middelen wermede zij de kercke connen repareren naer behooren*" ⁵⁷).

Intusschen groeide, met den dag, de haat tegen de Roomschen. Zij, van hun bedehuizen binnen de stad beroofd, gingen buiten de stad, in andere plaatsen van het Markiezaat, in Halsteren en Tholen en elders ter kerke. Maar ook dat duldde de stadsmagistraat van Bergen niet en 28 Juli 1627 ⁵⁸) verscheen van stadswege een publicatie tegen "*eenige personen doende professie van de Roomsche religie ende derselver superstitien (afgoderij) welke hen dagelyckx meer en meer vervoorderen (verstouten) de oeffeninge van de voors. religie ende superstitien binnen de kercken inden Marquisate te exerceren ende henne superstitieuse godtsdiensten te plegen*".

Dan wordt door de Stadsmagistraat onder strenge straffen verboden: "*Dat egeene borgeren off ingesetene der voors. stadt (Bergen) hen voortaan en sullen vervoorderen de voors. Roomsche ende superstitieuse kercken vanden Marcquisat te besoucken, wel verstaende dat oock de ouders voor haere kinderen naer gelegenheit van saecke sullen responsabel (verantwoordelijk) sijn*".

⁵⁷ Resoluties 1580 Dec. 2

⁵⁸ Archiefnr. 77

Heel veel hebben de Katholieken alhier zich om dat strenge verbod niet bekommerd. Men mocht van stadswege den Thoolschen veerman, als hij 't nog wagen durfde, op Zon en Feestdagen '*papisten*' over de Eendracht te zetten, met de strengste straffen bedreigen; den Pastoor van Halsteren mocht men vrij ontbieden voor het Leenhof van Bergen en hem verwijten ⁵⁹) "*groote insolentie (brutaliteit) bij hem tot Halteren int omnegaen vande processie en andere pauselijke superstities gepleecht*", de Roomschen hier lieten zich niet knechten, bleven hun kerkbezoek trouw ⁶⁰) en vergaderden voortaan binnen de stad, tegen het strengste verbod in.

Geen wonder dat de Gereformeerde Kerkenraad zoo iets niet duldde en bij de Stadsmagistraat een doleantie ⁶¹) indiende "*dat tot deselver hertgrondigh leetwesen de Papisten alhier dagelijks haeren afgodischen godtsdienst binnen de cuype deser stadt seer stoutelick op gestelde uren ende plaetsen exerceren*".

De Roomschen waren zoo stoutmoedig, dat ze hun aanvankelijk geheim bedehuis *de Raem* in de Lange Potterstraat ⁶²), sinds 't begin der 16e eeuw eigendom van 't H. Sacramentsgilde in deze stad ⁶³) tot een "*publycke kerke*" durfden vergrooten en zelfs een tweede huis, aangekocht door den commissaris van den bisschop van Antwerpen, durfden "*approprieren tot hare dagelyckxe conventiculen*

⁵⁹ Archiefnr. 77 sub. 31 Mei 1630. Pastoor van Halsteren sinds 1629 was Melcbior Mandemaecker, religieus der St. Michiels-Abdij te Antwerpen. Hij overleed in 1631

⁶⁰ Resoluties anno 1659 Febr. 26 Archiefnr. 80.

⁶¹ Resoluties anno 1676 Juli 30 Archiefnr. 84.

⁶² De Raem was een oude bierbrouwerij aan de (nu) Korenbeursstraat.
([Waterschans 2003-1 en 2](#))

⁶³ Rekening Sacramentsgilde anno 1507 lol. 3 recto. Archiefnr. 1095

(bijeenkomsten) *waertoe des morgens ende des naer middaghs met groote confluentie (toevloed) soo ingesetenen als buyten luyden met de groote ergenisse loogeeren"* ⁶⁴).

Intusschen had zich ook de Roomsche jeugd van Bergen (de jeugd blijkt hier destijds al even plaagziek als elders), niet onbetuigd gelaten tegenover de Gereformeerden, die in hun stad de baas speelden. Een stadspublicatie, d.d. 1629 Sept. 16, verbiedt *"eenige jongens wesende van de Roomsgesinde binnen deser voors. stadt, om insoolentie te bedrijven met roepen en schreeuwen in de (Gereformeerden) kercken"* ⁶⁵).

Toch hadden 't de Gereformeerden wèl begrepen, dat zij met het sluiten van Roomsche kerken en met het verbod van kerkbezoek hier al heel weinig tegen de Katholieken konden uitrichten. Langs anderen weg meende men beter tot zijn doel, vernietiging van den Roomschen Godsdienst in Bergen, te komen.

Het Katholiek onderwijs moest de Roomsche jeugd in deze stad worden ontzegd. Geen geringen steun vond men in de geweldige plakaten van de Hoogmogende Heeren Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden. Die Heeren, 't is te begrijpen, ware alles-behalve gesteld op een katholieke vorming der jeugd en 't regende dan ook plakaten tegen het *"Paus-gesind schoolbezoek"* (vanaf 1622 tot in de 18e eeuw).

Aan de vier, destijds in Bergen bestaande scholen (de *Stadsschool*, de *Latynsche* of *Hooge school*, de *Fransche school* en de *Duitsche school*) mochten sinds 1655 slechts degenen onderwijs geven, die de geloofsconfessie van Augsburg en de Heidelbergsche catechismus als

⁶⁴ Ibidem, sub. 1677 Febr. 28.

⁶⁵ Archiefnr. 77

hun leer erkenden. Zoo werden hier destijds de vele Roomschen in hun heiligste overtuiging gesard.

Toch boden de Katholieken, zoolang mogelijk, weerstand.

Eerst hielden ze school in 't geheim, daarna heel onverschrokken in 't publiek, niettegenstaande het strenge Magistraats-verbod om "*binnen deser stadt schole te houden sonder kennisse vande hccren van de Magistraet*" ⁶⁶⁾ en toestemming had hun de Magistraat nooit gegeven. In Januari 1656 ⁶⁷⁾ doen dan ook de heeren curatoren der Fransche en Duitsche school te dezer stede aan de stadsmagistraat een beklag betreffende " *twee personen Papisten synde, opene scholen houdende ende inde huysen alomme leerende*".

Toen nam de Magistraat der stad een maatregel, die de Roomschen al zeer moest grieven en die erop berekend was, alle Roomsch leven ten eenenmale te vernielen.

Van Stadswege nam men de Roomsche priesters gevangen ⁶⁸⁾ en sloot men hen op in de duistere vertrekken van de "Gevangen Poort."

En toch, als er iets was, dat Roomsch Bergen in die jaren van geloofsstrijd niet ontberen kon, dan was het ongetwijfeld dit ééne: de steun zijner priesters.

Zouden de Roomschen zich dien eenigen steun laten ontnemen?

⁶⁶ Resolutie 1651 Sept. 27.

⁶⁷ Archiefnr. 80. In verband met de tegenwoordige vrijheid der Bizondere School het volgende: Nog in 1744 durfden de Curatoren der 4 scholen in Bergen-op-Zoom aan de Magistraat der stad het volgende voorstel doen: "*dat aan alle Personen sijnde van de Roomsche godsdienst absoluut moest worden verboden het houden van kinderschoolen en het geven van eenig onderwijs hoe genaamt*". Zie Gem. Archief *Losse stukken* onder 1744.

⁶⁸ Archiefnr. 84, Resolutie 1676 Juli 9.

Maar de zieken dan en de stervenden en de zondaars? Dat kon en mocht men niet dulden. Maar wilde men voor de gevangen priesters de vrijheid herkrijgen, dan was dit de éénige weg: zich neerleggen bij het alleronrechtvaardigst besluit, dat den Roomschen in deze stad eigen onderwijs verbood.

Namen al de Katholieken in Bergen met dezen dwangmaatregel vrede, immers men moest hier van twee kwaden het beste kiezen, niet zoo gauw de Roomsche jeugd. Alle middelen dachten zij uit, de schoolbezoekende jongens en meisjes in onze stad, om hun Gereformeerden onderwijzers duidelijk te doen zien, dat zij kinderen waren van Roomsche ouders, dat hun opvoeding *Roomsch* was en dat zij *Roomsch* wilden blijven.

In één jaar tijd, in 1678 vind ik tot zes malen toe vermeld dezelfde klacht, door de schoolmeesters bij den Magistraat der stad ingediend, dat de jongens en meisjes der Papisten, niettegenstaande een herhaald streng verbod, telkens weer "*ter schole en komen met pater-nosterkens ende Mariabeeldekens* (Maria-plaatjes) ⁶⁹).

Hun ondeugend Paapsch bedrijf, (de Roomsche Maria-vereering vooral, en dat hadden de kinderen hier maar al te goed begrepen, was den Gereformeerden een niet te zeggen gruwel!) zullen zij, ongetwijfeld, vaak hebben moeten uitboeten, op zéér gevoelige wijze; want *plak* en *ranselriem* waren destijds het eenige middel, om in de scholen 't leerend gezag te handhaven.

Toch zal óók dat de Roomsche kinderen hier ter stede niet tot andere gedachten hebben gebracht.

⁶⁹ Archiefnr. 84

Ons moet het gedrag der Bergsche jeugd in de 17e eeuw tot nadenken stemmen. ‘*Pater- Nosterkens*’ (rozenhoedjes) en ‘*Maria-beldekens*’, bewijzen hunner vurige Maria-vereering, lieten die kinderen gelden tegenover anders-geloovenden als het welsprekendst bewijs van hun oprecht Katholiek zijn.

Zijn wij Katholiek, en Goddank, dank ook ongetwijfeld Maria's machtige voorspraak, Bergen-op-Zoom is *Roomsch* gebleven, dat dan het gróótsste bewijs van ons oprecht Katholicisme zij een steeds toenemende devotie tot de Lieve Vrouw, Gods onbesmette, maagdelijke Moeder Maria.

En Gij, Maria onbesmet, aan wier maagdelijke voeten wij deze weinige bladzijden als een-helaas maar al te pover-blijk onzer oprecht gemeente, hartelijke hulde hebben neergelegd, *toont dat gij onze Moeder zijt.*

Roomsch Bergen-op-Zoom heeft U vereerd, met hartelijke kinderliefde in het verleden; Roomsch Bergen bleef U, met eenvoud en trouw vereeren tot in het heden, beschermt Gij ons allen en onze Roomsche huisgezinnen, in de toekomst en bewaakt Gij, met trouwe Moederzorg, onze stad, die wij met fieren trots ‘*Uw stad*’ mogen noemen.

“Tu honorificentia populi nostri”

Gij, Maria, de eer der Roomsche bevolking van Bergen-op-Zoom.

Bergen-op-Zoom

Rozenkransmaand 1921.

O. L. VROUW OPT STEXKEN TE BERGEN OP ZOOM

Voorwoord (CGA Slootmans)

Pastoor Juten z.g. ⁷⁰⁾ publiceerde in 1925 in "Sancta Maria" een artikel over *"Een heel oude Maria-devotie te Bergen op Zoom"*. Hij bedoelde daarmee O. L. Vrouw opt Stexken.

Deze publicatie werd overgenomen door het "Dagblad van Noord-Brabant" (nu "de Stem") in het nummer van 1 aug. 1925. Het artikel van pastoor Juten vormt een goede aansluiting op onze studie over de Hoge Lieve Vrouw. Vandaar dat we het voor de vergetelheid wilden bewaren. De archiefteksten hebben we aangevuld, de vindplaatsen zijn aangegeven en de spelling is aangepast.

In het voetspoor van *Prims* ⁷¹⁾ zouden wij durven veronderstellen, dat het hier oorspronkelijk gaat om een Mariabeeldje, dat vastgehecht was aan een der houten balken van de palissade, die de oude stad afsloot. De stad eindigde bij de Lieve Vrouwe poort. Voor dit beeld zou dan een kapelletje zijn gebouwd, want daar stond in de 15e eeuw een kapel ⁷²⁾

Bij de uitbreiding van de stad in de richting van de haven is deze

⁷⁰⁾ Zie ook [Katholiek Documentatie Centrum](#)

⁷¹⁾ Dr. F. Prins: *Antwerpiensia* 1947 (18e reeks - Antwerpen 1948) De Maria devotie in de 15e eeuw, p. 268

⁷²⁾ Stadsregister, G.A. B. o. Zoom, f. 66 recto dd. 9 juli 1400: „*een erve gelegen in onsen Vrouwen strare ... an de westside es geleghen onsen Vrouwen capelle.*”

In het zelfde register eveneens f. 70 recto dd. 8 april 1401, fol. 84 recto dd. 7 maart 1404 en f. 88 verso dd. 25 mei 1405 etc.

devotie, die een schippersdevotie was, overgeplaatst naar een nieuwe kapel aan de ingang van de nu afgesloten haven. Jutens artikel handelt over deze laatste kapel. Het is niet uitgesloten, dat daar al een palissade stond, waaraan een Mariabeeldje was bevestigd en dan vervalt onze eerste veronderstelling.

De oude kapel bij de Lieve Vrouwe poort kreeg later een andere functie. In de 16e eeuw is er n.l. het gilde van St. Jan gehuisvest, terwijl de tijkverkopers uit Turnhout er hun waren uitstalden en verkochten ⁷³). Zij blijft echter (uit traditie?) Mariakapel geheten.

⁷³ Reg. van Certif. en Proc. G.A. B. o. Zoom, R 394, fol. 403 verso dd. 10 nov. 1546:

"Wij, burgemeesters, scepenen ende raidt der stadt van Berghen opten Zoom, doen condt ende kenlick, certificerende voor die gerechte waerheijt, als dat wij op heden gesien, gevisiteert ende naerstelick ondersochr hebben, die incompsten ende wederomme die lasten tgulde van Sint Jan binnen onser liever Vrouwen capelle binnen der selver stadt jaerlicx heeft, daertoe hebben ontboden, heere Thomas de Canter, presbyter ende canoniek in den kercken alhier als geweest hebbende administrateur ende ontfanger van den selven gulden ende den renten metten jaerlixen incompsten van dier, de welcke mede bij zijnen eede hem bij den schoutet deser stadt hoochlick gestaeft zoe dat behoort, geaffirmeert ende gesworen heeft, dat de jaerlixen renten van den voirscreven gulde nyet meer en bedragen dan ter somme toe van 9 pond 14 scell. 8 gr. Brab. tsaers ende dat geleden 10 of 12 jaren herwaerts men plach te verhuynen den tyck vercoopers van Thuyrnout comende in de merckten van der voirscreven capelle omme dairinne voort te staene voor de somme van 36 of 38 kar. guld. daer van sedert den voirscreven tijt overmits de faulte van den merckten alhier niet eenen stuver profijts af en compt. Ende dat de ordinaris lasten van den selven gulde als van den diensten diemen in de voirscreven capelle dagelics doende es, gelijk hij ons bij goede specificatie demonstreerde bedrouch jaerlicxs jegens den voirscreven incompnste ter somme toe van 53 kar. guld. ende 12 stuvers ende alzo meer dan 17 kar. gulden behoulden juste calculatie dan den ontfanck bedragende es. Ende want men schuldich en der waerheyt getuygenisse te geven etc. Toirconde

Uit het laatste gegeven over de kapel aan de havenmond blijkt duidelijk, .dat O. L. Vrouw opt Stexken een devotie was van de schippers. Het schippersgilde was het *oudste gilde* van de stad.

K. Sloomans

O. L. VROUW OPT STEXKEN TE BERGEN OP ZOOM

Door G. C. A. Juten

Overbekend is de Onze Lieve Vrouwe op het Stoksken of Staeksken te Antwerpen. Alle geschiedschrijvers, van Wichmans (1632) af tot Génard (1853) hebben min of meer over deze verering te Antwerpen geschreven en willen de oorsprong ervan terugbrengen tot de tijd der Noormannen.

Kortgeleden heeft de eerw. L. Philippijnen, die met zijn werk over de Begijnhoven (1918) zich een ereplaats heeft verworven onder de Brabantse historici, een opstel geplaatst in het Jaarboek der Académie Royale d'Archéologie de Belgique onder de titel: La culte de Norre Dame op 't Stoxken à Anvers 1474-1580)⁷⁴.

Uitvoerig wordt er uiteengezet, dat alle beweringen over de oude

etc. Den Xen Novembris 1546."

Reg. van rentebrieven en recognitiën G.A. B. o. Zoom R 340 heeft dd. 25 april 1536 een acte, die begint: „*Jan van Wouwe als deken en Herman Volchus ,twinverwer beyde de regeerders van den gulden van sint Jans baptisten in onser liever Vrouwen capelle gestaen in onser Vrouwen strate* ..."

⁷⁴ Het blijkt ten overvloede ook uit de studie van *Et. Sabbe*, Le culte marial et la genèse de la sculpture médiévale, in "Revue Belge d'archéologie et d'histoire de l'art, t. XX (1951), p. 101 e.v.

herkomst dezer devotie elke vaste grondslag missen en louter fabels zijn. En aan de hand van de rekeningen der O. L. Vrouwe kerk te Antwerpen, komt de schrijver tot het besluit, dat eerst in 1474 deze devotie aldaar opkomt.

Deze lange inleiding was nodig om tot mijn doel te komen.

Aantekeningen uit het archief der stad Bergen op Zoom bewijzen, dat deze devotie omstreeks dezelfde tijd ook aldaar bestond, ja zelfs geven deze enige aanwijzing dat zij daar is ontstaan vóór dat zij in Antwerpen bekend wordt.

Laat ik dat eens nader verklaren.

In 1493 was er een "*geschille tusschen der stadt ende den cappittelle belanghende het capelleken buyten opren Zuydhavendijck*". De overeenkomst, waarmede beide partijen - het stadsbestuur en het kapittel der St. Gertrudiskerk - dat geschil beëindigden, staat in een der registers van het Bergse archief ingeschreven. Boven de paragraaf, waarin het accoord over 't kapelletje wordt omschreven, staat met duidelijke letter:

"van thuysken ofr kercxken genaemt onze Lieve Vrouwe opt Stexken".

⁷⁵⁾

Dezelfde titel dus als in Antwerpen, want stokske, of staekske of stekske zal wel één en dezelfde betekenis hebben.

Dit kapelletje nu is gebouwd geworden in 1470, vijf jaren dus, voordat de devotie tot Onze Lieve Vrouw op het Stoksken te Antwerpen begint. De rekening der stad Bergen op Zoom, welke de uitgaven in het

⁷⁵ Reg. met Privilegiën, G.A. B. o. Zoom, La C, fol. 188 recto e.v. spreekt van "*een capelleken buyten opten Zuydhavendijck*". Het stond ter hoogte van de tanks van de Spiritusfabriek. (d.i. anno 2020 bij de oude haveningang, na de bocht vanuit de oude vaargeul.)

dienstjaar 1470/1 bevat, verantwoordt (fol. 27 recto) heel uitvoerig de onkosten voor de bouw.

S.R. 1470/1, fol. 27 recto.

Janne Gillebyne van den steenwerke van onser Vrouwen huusken datmen setten sal op te havene, betailt in al te samen 9 pond brab.

Ende van allen den voirsch. steenwerk ure schepe te losschene, tsamen 13 scell. 6 den., compt in al: 9 pond 13 scell. 6 den.

Van dachhueren aen tvoirsch. werck gedaen, betailt eerst meester Aernde den stadmetsser die daer ane ghewrocht heeft 38½ daghen, Jan de Zeelander 31½ daghen zijn tsamen 70 dagen, hadden elc van hen sdaechs 15 groten, maict tsamen 4 pond 7 sc. brab.

Janne Saechtleven die aen twerck voirsch. heeft gewrocht 54 daghen, Willem Hoesch 52½ dagen, Tielman van den Eynde steenhouders 40½ dagen, ende Goert de Hertoge 75½ daghen zijn tsamen 222½ daghen, hadden elc van hen sdaechs 12 groten, maict tsamen 11 pond 2 scell. 6 den. brab.

Jacobe van Rosendale die aen tselve werck heeft gewrocht 42 daghen, Wouter de Steenhouwer 22 daghen, Jacob Henricxss 10 daghen, Giellis de Haze 15 daghen ende Jan van der Heyden 6 dagen zijn tsamen 95 dagen, hadden elc sdaechs 12 groten maken te samen 4 pond 15 scell.

Verder zijn er betalingen aan:

Servase Stollaert e.a.

tegen 9 groten per dag: 28 scell. 6 den.

Aemde Claussone e.a.

tegen 5 groten per dag: 4 pond 18 gr. brab,

Pieter Ausems 6 gr. per dag: 4 pond 19 scell. 7 den. brab.

Ghene Vincken 5 gr. per dag: 24 scell. 1 ½ den.

Gheen Vincken 6 gr. per dag: 2 pond 9 scell,

Dibbouts 6 gr. per dag: 35 scell. 6 den.

Willeme van Bommelen 18½ gr.

en een

voerman 15 gr. br. per dag:

samen 2 pond 20 gr. 6 miten.

Het groot aantal werkdagen, de natuursteen aangevoerd per schip en verwerkt door steenhouwers, bewijst wel, dat het toen gebouwde kapelletje meer was dan een simpel devotie-huisje, zoals wij deze heden nog zien in de Kempen, in Limburg, enz. Daar mij van dit kapelletje geen enkele afbeelding bekend is, kunnen wij hierover niet verder doorpraten. Maar wel wil ik de aandacht vestigen op het jaar, waarin de stad dit kerkje heeft gebouwd.

Dat gebeurde in 1470; het werd opgericht ter ere van O.L.Vrouw. Onder welke titel? Immers de devotie tot de H. Maagd uit zich in velerlei vormen. De stadsrekening spreekt enkel van "Onser Vrouwen huusken", zonder meer.

Voor de ontvanger was deze aanduiding voldoende: Zijn plicht was het uitgaven en inkomsten te boeken, en daarbij met een enkel woord aan te geven, waarvoor de gelden gebruikt waren.

Maar de eerste keer, dat over dit kapelletje een officiële akte werd opgemaakt en in het Privilegienboek geregistreerd, een akte, waarin rechten en plichten worden omschreven, een akte dus, op welke men in latere tijden misschien zich zal moeten beroepen voor de rechtbank, wordt het kapelletje aangeduid met zijn volle titel: *„thuysken oft kercxken genaemt Onze Lieve Vrouwe opt Stexken"*.

Ik wil dus zeggen, dat Onze Lieve Vrouw op het Steksken reeds in 1470 hier vereerd zal zijn. En nu is er geen sterke verbeelding nodig, om deze devotie te zien overbrengen naar Antwerpen, waar zij eerst in 1474 wordt gesignaleerd.

Dit kapelletje te Bergen op Zoom was gesticht buiten de poort ten

behoefte van de varensgezellen. Tussen beide Schelde-havens was er een druk verkeer van vreemde handelsschepen en Westbrabantse vissers, zodat wij ons heel goed kunnen voorstellen, dat de roep over Onze Lieve Vrouw op het Steksken van Bergen op Zoom uit verbreid is geworden te Antwerpen.

Het kapelletje te Bergen op Zoom was in 1573 door brand verwoest ⁷⁶). Het overgeblevene werd in het volgende jaar afgebroken, terwijl het koperwerk (klok en kandelaars) werd verkocht. Het stadsbestuur besloot 20 juni 1574: „*dat men de renten die het cappelken waren competerende, alhier buyten op de havene gestaen hebbende ende alsnu affgebroken, sal employeren tot een daegelycxsche misse tot den dienste van de schippers in onser liever Vrouwencapelle alhier*" ⁷⁷).

⁷⁶ Kerkrek. 1573/4, G.A. B.o. Zoom: "*Item ontfangen van het clocxken ende twee metalen candelaers met eenen gebroken arm van onser liever Vrouwen capelle opeen dijck nu verbrant, het clocxken wegende 103½ pont, het hondert vercocht voer 10 car. gld. compt 10 kar. gld. 7 stuivers ende de candelaers met den arm wegende 44½ pont, thondert vercocht voer 8 kar. gld. 15 stuivers, compt 3 kar. 18 stuivers*".

⁷⁷ Register met Resolutiën 1573/8 G.A. B.o. Zoom, fol. 51 verso.

Brugge

<https://brugselegenden.blogspot.com/2014/10/de-legende-van-onze-lieve-vrouw-van-t.html>

[Antwerpen](#)

[Vlissingen](#)